

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ СУЧАСНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ

В.П. ПІСКУНОВ,
*кандидат економічних наук,
м. Київ*

Демографічна криза (криза демореальності) – надзвичайний стан демореальності, який характеризується втратою життєдіяльності атрибутивної властивості забезпечувати тривало-стале існування маси її суб'єктів, тобто втратою людністю певного складу та структури здатності у процесі своєї сумісно-сукупної активності забезпечувати подовжене існування в історично досягнутій його мірі як єдності якості та кількості¹. Це феномен, не тотожний депопуляції і не може бути ґрунтовним чином досліджений лише в дисциплінарно-предметних межах сучасної, загалом емпірично-статистичної демографії (демографічної статистики).

У зв'язку з цим перед сучасними демографами постає завдання розширити межі свого актуального професійного інтересу, почати досліджувати теми і проблеми, які характеризують сутнісну специфіку та механізм фундаментальних змін в демореальності. Цьому не сприяє той факт, що демографія занадто довго перебувала в лещатах демографічної статистики як опису демографічних ситуацій за допомогою використання традиційно-рутинних аналітичних процедур. Ще й досі в її складі відсутня частина, в якій були б зафіксовані основи–підвалини вивчення *об'єкта* демографії у вигляді *предмета* не тотожного предмету *демографічної статистики* (емпірично-статистичної демографії).

Запевнення відомих мені теоретиків сучасної демографії в тому, що демографія вже начебто вийшла за межі суто описового, емпірично-статистичного вивчення певних демографічних наслідків–продуктів–результатів людської активності, перестала бути наукою про “конкретні масові явища суспільного життя, що стосуються особистості людини або її вчинків” [16, с. 42], характеризують лише наміри здійснити “демографічну революцію” в своєму науковому мисленні. Гучні декларації про наміри вийти за предметно-дисциплінарні межі “людського рахівництва” (Альфред Сові) та емпірично-статистичної демографії не супроводжуються досить плідними пошуками шляхів та методів оновлення демографічного пізнання. Отже, є підстави для висновку, що існуюча демографія загалом

¹ Першу дефініцію демореальності наведено в [21, с. 41], а демографічної кризи – в [5, с. 212]. Спроба пояснити зміст терміна “криза демореальності” зроблена в [6, с. 16–34].

ще не вийшла за межі *виробництва* первинної демографічної (переважно демо-статистичної) інформації та її предметно-дисциплінарного вивчення за допомогою використання звично-стандартних гностичних (статистичних) процедур. Вона залишається професією, в якій наукова *творчість* – продукування демологічних ідей, концепцій, теорій і моделювання демореальності та її різних станів (у тому числі, кризових) і типів посідає надто скромне місце. Саме загалом нетворчим характером сучасної демографії пояснюється те, що в ній не вироблене специфічне для неї бачення–розуміння *демографічного змісту* результатів досліджень *життєдіяльності* людей в суміжних науках. Існуючу демографію навіть не можна вважати досить розвинутою, “нормальною наукою” (Т. С. Кун) і насамперед тому, що вона лише почала перетворюватися на “проблемну демографію”, на дослідження проблем свого об’єкта і ще не увійшла в ту фазу розвитку, коли виробники первинної та іншої інформації починають інтенсивно та цілеспрямовано шукати джерела свідчень про нові аспекти, властивості, компоненти, функції та шари демографічного, внаслідок чого може здійснюватись ефективне розширення виробництва демографічної інформації, ускладнення його технології та посилення зв’язку з демологією (теорією об’єкта демографії), філософією демореальності як квінтесенцією пізнання демографічного. Основний і фактично монопольний виробник демостатистичної інформації (служба державної статистики) практично цілком зосереджений на задоволенні потреб у цій інформації з боку органів державного управління та місцевого самоврядування. Відповідні потреби розвитку “духовного виробництва”, насамперед науки, дотепер задовольняються за так званим залишковим принципом.

Про вельми низький дослідницький потенціал сучасної демографії також свідчить характер і тематика відповідних публікацій. Переважна їх більшість присвячена елементарно-стандартним описам демографічних ситуацій у різних країнах та регіонах світу. В практично неокраїй масі демографічних публікацій рідко трапляються такі, що містять результати більш-менш глибокої науково-дослідної активності. Про незадовільний стан сучасної демографії свідчить і те, що в її термінологічно-понятійному апараті відсутнє загально визнане поняття об’єкта, а висновок про те, що предметом демографії є *демореальність* та про необхідність сконцентрувати увагу на дослідженні її *кризи*, не привернув належної уваги демографів–дослідників. У ній панує виробництво та аналіз елементарно простої демографічної інформації, збирають та обробляють свідчення про занадто обмежену кількість видів подій та процесів “біографії середньої людини” [16, с. 64–69]. Номенклатура цих подій впродовж багатьох десятиліть або взагалі не розширюється, або розширюється дуже повільно, внаслідок чого демографія загалом фактично досі залишається ремеслом обчислення та аналізу занадто малої для сучасних умов кількості показників чисельності, складу та балансу руху людності (населення) у вигляді сукупності “носіїв певної кількості життя” [25, с. 205, 209].

Специфікою наявної наукової демографії є й те, що її фахівці практично не розробляють проблему розширення та удосконалення понятійно-термінологічного апарату демографічного мислення. Склалася ситуація, коли надзвичайно гострим є дефіцит нових термінів і понять на означення нових та дійсно важливих демографічних подій та процесів як предметів, що підлягають науковому

осмисленню і не входять до кола буденно-хатнього обговорення. Здебільшого демографи, і не лише сучасні, не приділяють належної уваги основам своєї науки, її теорії та історії, уточненню суті того, чим вони постійно займаються. Як наслідок, їх наукова активність втрачає новизну, нагадує “тупцювання на місці”. Із занять демографією майже цілком зникли пошуки суттєво нового, невідомого, унікального. Складається враження, що переважна більшість демографів-науковців взагалі не мала або втратила якість дослідників, яким органічно властивий смак до інтелектуальних пригод та ризиків, без якого неможливі пошуки нових змістів та сенсів демографічного.

Прихильники сучасної, начебто вже нестатистичної демографії поширюють у своїх публікаціях учбового та довідникового характеру застарілі тлумачення основних демографічних категорій, що відволікає демографічну молодь від сприйняття нових ідей сучасного демографічного мислення. Типовим прикладом такого ставлення до вдосконалення та розвитку термінологічно-понятійного апарату демографії є недавно виданий у Москві словник демографічних понять [4]. У ньому, зокрема, *відтворення* населення (як і в енциклопедичних довідниках з демографії, виданих багато років тому [5, с. 69; 12, с. 57]), знову ототожнюється з таким предметом емпірично-статистичної демографії (демографічної статистики) як природне *оновлення* населення (його природний рух) [4, с. 50, 96–97]. Вміщене в словнику визначення предмета демографії варто навести повністю, оскільки воно свідчить про розхристаність мислення і недбале ставлення автора до відповідальної справи написання текстів (дискурсів) довідкового видання: “зараз демографія розглядається як наука про закономірності відтворення та міграції населення, особливості їх прояву та еволюції на різних історичних етапах суспільного розвитку, в різних соціально-економічних та етно-культурних умовах. Предметом її вивчення є також демографічна поведінка, її види (репродуктивна, самозбережувальна, матримоніальна та міграційна) та їх статево-вікова специфіка. Ця наука вивчає народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність, процеси відтворення населення, зміни вікових та статевих пропорцій, сімейну та генетичну (від генезис) структури, динаміку населення в районах нового освоєння” [4, с. 85].

По-перше, автор цього визначення помиляється, коли говорить про те, що до такого тлумачення предмета демографії начебто хтось прийшов “зараз”. Насправді, таким саме чином предмет демографії тлумачили автори словників з демографії, які вийшли ще в 1985 та 1994 рр. (“наука про закономірності відтворення населення в суспільно-історичній обумовленості цього процесу” [5, с. 118; 12, с. 113]), та складачі низки підручників з “основ” та “курсів” демографії, в яких бездумно копіювалося те, що колись легковажно зафіксували професійно не досить зрілі науковці (див., наприклад, [15, с. 19, 122]). По-друге, реальна, а не уявна демографія ніколи не була наукою про якісь “закономірності”. Вона була й залишається наукою про те, що є її предметом, адже лише його вивчення дає змогу виявити сталості, повторюваності, регулярності, взаємозалежності, зрештою і закономірності існування певних демографічних сукупностей. Тобто виявлення цих славнозвісних закономірностей може відбутися тільки на якійсь фінальній стадії демографічного дослідження як процесу використання статис-

тичного методу пізнання. По-третє, в цьому визначенні демографії привертає увагу також те, що воно не виконує функцію реальної дефініції. Маємо справу зі спробою з'ясувати специфіку демографії як окремої галузі науки за допомогою використання терміна (“закономірність”), зміст якого не розкривається в даному словнику (і не лише в ньому [5, 12]). І, нарешті, останнє, що привертає увагу в цій невдалій дефініції. Маємо на увазі неправомірність тлумачення згаданих предметів статистичної демографії (демографічної статистики) як предметів начебто демографії нестатистичної.

Теоретики та складачі сучасних словників і підручників з нестатистичної “некласичної” демографії двічі помиляються в дивній для фахівців, які користуються методами статистики, впевненості в тому, що вони вивчають народжуваність, смертність та інші предмети як процеси. Перш за все, вони помиляються, коли події та процеси життя *індивідів* починають тлумачити *демографічними*, тобто подіями та процесами “надіндивідуального” існування певним чином організованих людських об'єднань, спільнот. Вони також помиляються, коли *сукупності* (в тому числі статистичні) *наслідків—результатів* подій життя індивідів починають мислити у вигляді *процесів* взагалі. Реальні ж демографічні процеси є предметами не емпірично-статистичної демографії (демографічної статистики), а демографії теоретичної (демології), бо саме в ній розглядається будь-яка демографічна процесуальність як предмет теоретичного мислення. Взагалі, про які реально існуючі предмети як процеси сучасної, емпірично-статистичної демографії може йти мова, якщо ці предмети мисляться знавцями цієї демографії у вигляді “послідовності однойменних подій в житті людей, які мають значення для зміни їх покоління” [5, с. 354, 415; 12, с. 365, 456; 15, с. 28; 4, с. 83–84, 281–282; 11, с. 235, 323; 20, с. 235, 323]. Адже цим послідовностям не притаманний суспільно-соціальний зв'язок між собою, бо вони характеризують події життя індивідів, між якими відсутні безпосередні, прямі *зв'язки*. Вони є наслідками—результатами серій подій, що відбулися лише в одному просторі та часі². Тому залишається незрозумілим: яку реальну процесуальність можна виявити у “відтворенні населення” як “ймовірнісному процесі, який утворює маса випадкових, поодиноких подій — народжень та смертей” [5, с. 69; 12, с. 57. *Підкреслено мною — В. П.*], або у “взаємодії його двох складових: народжуваності та смертності” [4, с. 50; 11, с.392, 494]³. Можна тільки дивуватися специфіці мислення, яке породжує думку, що таке “відтворення населення” характеризується

² Тому, наприклад, в практичній медицині та її статистиці процесом мислиться лише хвороба людини, а терміном “захворюваність” позначають “показник *статистики захворюваності*” [19, с. 133]. Цей показник використовується у вивченні стану охорони здоров'я людей та в розробці політики, спрямованої на зміцнення та покращення їх здоров'я, в результаті чого можуть відбутися відповідні зміни в *процесах* життєдіяльності людей, бо зменшиться захворюваність як показник тієї “статистики населення”, яка характеризує “поширеність хвороб серед населення та його окремих груп” [19, с. 385, 391]. Це дає змогу більш детально вивчати і “статистичну” і “динамічну” якості населення.

³ Якщо б економічне мислення було аналогічним мисленню сучасних демографів, то в економічній літературі могла б з'явитися така дефініція: економіка є стохастичним процесом, який утворюють сукупності випадкових, поодиноких подій — виробництва маси різних продуктів та їх споживання.

об'єктивною процесуальністю, тобто що модель—алгоритм лічильної (навіть не статистичної!)⁴ процедури “балансування народжуваності та смертності на рівні популяції” [5, с. 69] начебто описує *процес* відтворення населення⁵. Насправді, “балансування народжуваності та смертності” є простою і тому легко визначуваною (разрахунковим чином) ознакою відтворення населення та демопроцесу взагалі. Відтворення населення як певний стан демопроцесу *конкретним* чином неможливо охарактеризувати шляхом обрахування показників лише демографічної статистики (показників режиму демопроцесу). Оскільки відтворення населення є демографічною властивістю—характеристикою сукупно-сумісної життєдіяльності індивідів, маніфестацією—проявом демографічної ефективності та раціональності всієї людської активності у певному суспільстві, з цього випливає висновок, що демопроцес (і той його стан, який характеризується відтворенням населення) задовільним, більш-менш конкретним чином може бути описаний за допомогою використання не лише показників демографічної статистики, а й понять демології.

Є підстави стверджувати, що предмети демографічної статистики взагалі не характеризуються процесуальністю, оскільки вони “складаються” із масових явищ (поодиноких подій), утворюючи *сукупності* (не процеси) проявів (наслідків, результатів) колективно-сумісно-сукупної життєдіяльності маси індивідів (людності—населення). Тому якщо народжуваність тлумачиться у вигляді множини “дітонароджень у певній сукупності людей”, а смертність начебто “складається з маси поодиноких смертей, які наступають у різному віці” [5, с.373 419; 12, с. 389, 448; 15, с. 140, 165; 4, с. 258, 277; 11, с.235, 323, 507; 21, с. 173, 285], то марно розраховувати на те, що вивчення “балансування—взаємодії” народжуваності та смертності дасть змогу виявити закономірності демографічного “суперпроцесу” — відтворення населення.

Дослідники, які відповідально ставляться до розробки наукового забезпечення розробки заходів підвищення демополітичної активності держави в умовах кризи демореальності, вже досить давно почали вивчати предмет неklasичної демографії — невипадковий процес життєдіяльності людей, тобто такі її аспекти-властивості, відомості-свідчення про прямі та безпосередні наслідки—результати якої (дітонародження, одруження та розлучення, зрештою, припинення цієї активності взагалі внаслідок смерті індивідів) не спостерігаються та не вивчаються в демографічній статистиці. На жаль, започаткування досліджень нестохастичних іпостасей предметів сучасної інституалізованої демографії належним чином не осмислюється і тому супроводжується появою недоброякісних теоретичних новоутворень як, наприклад, думки про те, що “проміжною ланкою між суспільно-економічними умовами (в даному випадку — факторами) та процесами відтворення і міграції населення виступають різні види демографічної поведін-

⁴ Ще у позаминулому сторіччі видатний німецький статистик Георг Майр підкреслював необхідність відрізнити *чисельний* метод від *статистичного* методу [10, с. 15].

⁵ В існуючій методології суспільствознавства термін “процес” позначає “сукупності людських дій, які обумовлюють відтворення та розвиток суспільства, визначають збереження та трансформації зв'язків соціального буття” [17, с. 392. *Підкреслено мною* — В. П.].

ки” [4, с. 85–86]. Ця думка заслуговує спеціального розгляду, оскільки вона є дуже шкідливою за своїми наслідками спробою включити до змісту демологічного мислення не лише таку характеристику “об’єктивної реальності”, як “різні види демографічної поведінки”, а ще й вигадано-уявний “об’єкт” схоластичного теоретизування – “процес відтворення населення” у вигляді “взаємодії двох його складових: народжуваності та смертності” [4, с. 50].

Такий категоричний висновок випливає з усвідомлення того, що саме *індивіди та їх поведінка утворюють дійсно-реальний об’єкт всієї науки про людей*⁶, в тому числі й демографії⁷. Все інше, про що розмірковують та з приводу чого полемізують сучасні демографи, є *предметами* демографічного мислення, науковими категоріями та поняттями як компонентами–складовими демографічного знання та пізнання, сталі, загально визнані зв’язки між якими характеризують “прикладну логіку” демографії, її спеціальну методологію⁸. Тому якщо не викликає заперечення думка про те, що “суспільно-економічні умови” мають *об’єктивний* характер (і є об’єктами суміжних з демографією наук), то ця констатація дає можливість зробити важливий висновок методологічного характеру, а саме висновок про те, що “соціально-економічні умови” як *причина (фактор) прямо та безпосередньо впливають на рухи-поведінки маси індивідів*, оскільки вони є тим *об’єктом*, маніфестації якого демографи вивчають як предмети їх науки за допомогою використання понятійно-термінологічного апарату демографії (насамперед демографічної статистики). Інакше кажучи, демографи як об’єкт вивчають “в конкретно-історичній обумовленості” не “відтворення населення” [5, с. 118; 12, с. 113; 4, с. 85], і навіть не поведінку реальних, конкретно-історичних індивідів. Відтворення населення та інші поняття та категорії сучасної (загалом емпірично-статистичної демографії) використовуються для того, щоб пізнавати об’єкт демографії (та всієї науки про людське життя) як предмет, специфіка якого дозволяє у спостереженні за ним, у його вимірі та описі використовувати статистичний метод – гностичні процедури емпіричного вивчення масових подій “демографічної біографії” конкретних індивідів не тільки як матеріально-тілесних творінь (коли йдеться про їх “природний” та “механічний” рух), а й як абстрактних (“часткових”) суб’єктів їх так званої “демографічної” поведінки.

Видається також само собою зрозумілим, що засоби-інструменти, гностичні процедури вивчення статистичної іпостасі об’єкта демографії, його прояви у вигляді масової “демографічної” поведінки людей утворюють предмети спеціального вивчення та використання спеціальних методик. Тому так звана “математична демографія” є не матеріально-предметною, а ідеально-методичною науковою дисципліною, сферою спеціального інтересу до знаходження, використання та удосконалення відносно складних *методів* вимірювання та опису наслідків–результатів масової “демографічної” поведінки індивідів. Адже те, що у *змісті* демографічного мислення існує у формі демографічних понять (категорій) та

⁶ “...Об’єктом соціальних наук є людська поведінка, її форми, її організація та її результати” [26, с.34].

⁷ Мабуть першими в колишній радянській демографії звернули увагу на необхідність вивчення “демографічної” поведінки Віктор Сисенко [22] та Віталій Горелік [3].

⁸ Про спеціальну демографічну методологію див. [13].

зв'язків між ними, є демографічною частиною “об’єктивного знання” (або “третього світу” Карла Поппера [14, с. 34, 77–79]), не можна легковажно *об’єктивувати* [23, с. 439–440], тобто вдаватися до ототожнення (“онтологізації”) будови-форми (структури) демографічного знання з будовою-формою (структурою) об’єкта демографії та його маніфестацій в предметах емпіричних демографічних дисциплін. Демографічне знання, як і будь-яке знання загалом, лише певним чином “віддзеркалює” свій об’єкт, “малює” картини-моделі⁹, процес вдосконалення-уточнення яких практично не має кінця. Тому демографам, особливо знавцям “чистої демографії” [5, с. 241–342; 12, с. 214–215; 18; 8] не бажано забувати пересторогу одного з геніїв людського мислення стосовно того, “що ми не в змозі пізнати можливість жодної речі за самими лише категоріями, а завжди повинні мати в своєму розпорядженні споглядання, щоб на ньому пояснювати об’єктивну реальність чистого розсудкового поняття” [7, с. 182].

“Онтологізація” опису предметів демографії часто стає складовою не тільки демостатистичного (обчислювально-математичного), а й неформалізованого, демологічного мислення, тобто мислення про ціле, а не його “складові” – предметні іпостасі. Процес мислення–розуміння цілого взагалі не може математизуватись, адже усякий розрахунок передбачає, що його предмет існує лише у вигляді певної *множини* [24, с. 39]. Демологу як досліднику демографічної “картини” людського буття залишається міркувати над тим, що не можна рахувати, тобто мислити без використання гностичних процедур вивчення “демографічних” множин–сукупностей. Існування такої можливості доводить історія всіх глибоких “медитацій” над сукупно-сумісною життєдіяльністю людей. Тому дійсно видатні його дослідники не втомлювалися повторювати, що “гуманітарні науки та всі науки про життя саме для того, щоб залишатися строгими, мають доконечно бути неточними” [24, с. 44].

У зв’язку з цим варто ще раз привернути увагу до тієї обставини, що *предметом* емпіричної демографії є не самі “демографічні явища” (“демографічні явища” характеризують її об’єкт), а статистична (первинна) інформація про них¹⁰, яка виробляється на основі різноманітних прямих та опосередкованих *свідчень* про маніфестації-прояви життєдіяльності людей, які ми абстрактно мислимо явищами уявної біографії демографічного гомункулуса – “середньої або абстрактної людини” [16, с. 57–69]. Не маючи об’єктивної можливості *безпосередньо*, емпіричним чином спостерігати сукупно-сумісну життєдіяльність людей (їх поведінку) як процес витрати ними фізичної та психічної енергії для продовження свого життя, забезпечення його необхідними матеріальними та духовними умовами, науковці-емпірики (в тому числі демографи) *post factum* вивчають “тільки” маніфестації-прояви, наслідки–результати цієї життєдіяльності. Тому вони і не користуються терміном “криза демореальності”. Наприклад, сучасному демографу немає сенсу називати кризою зафіксовані статистикою порушення

⁹ “Картина світу, якщо вона суттєво зрозуміла, означає [...] не картину, яка відображає світ, а світ, зрозумілий в сенсі такої картини” [24, с. 49].

¹⁰ Тому емпірично-статистична демографія є наукою не про “демографічний об’єкт”, а про “демографічні предмети”.

“балансу” чисельності народжених та померлих. Справді, коли в емпірично-статистичній демографії відбувається редукція демореальності до “статики” та “динаміки” населення, а саму “динаміку” зводять до природного оновлення (руху), “відтворення” населення як “балансування” (“взаємодії”) народжуваності та смертності [5, с. 68–69; 12, с. 57; 4, с. 50; 20, с. 9, 319], то ця реальність та її криза зникають як об’єкт демографії з усіма його предметними іпостасями та маніфестаціями. Відбувається заповнення сфери професійних інтересів демографів абстракціями – його дисциплінарно-предметними “відображеннями”. А руху до розуміння демореальності та її конкретно-історичної будови немає, оскільки не створюються та не обговорюються відповідні гіпотези як елементи теорії демореальності (демології)¹¹.

У такій гностичній ситуації демографів не об’єднує загальна та найвища мета їх професійної діяльності. В результаті втрачається потреба в науковій кооперації, їх єдність інституалізується лише абстрактно-формальним чином – спільністю *тематики*, над якою кожний з них працює в індивідуальній або груповій науковій автаркції. Але продуктивна сукупно-сумісна дослідницька активність може існувати лише на основі створення та широкого визнання основ спеціальної демографічної методології, бо лише вона орієнтує дослідників на вивчення життєдіяльності людей у вигляді демореальності, “нормальному” (некризовому) стану якої притаманна властивість–здатність забезпечувати демопроект (безперервний та історично сталий процес самовідтворення людності (вселюдності) як матеріальних носіїв певної кількості життя та суб’єктів цього життя в історично-конкретних суспільних формах). Виходить, що без створення основ спеціальної демографічної методології (методу демології) неможливо вийти з *кризи демографії* як науки, виникнення та швидке загострення якої в умовах системно-тотальної кризи демореальності вирішальним чином обумовлюється тим, що дисциплінарно-предметна диференціація досліджень проблем сучасної демореальності не супроводжується посиленням інтеграції зусиль усіх науковців, які розуміють міждисциплінарний характер цих проблем і тому намагаються виробити та застосувати адекватні гностичні процедури, що дало б змогу ефективно використовувати увесь масив накопичених (не лише в сфері сучасної предметно-дисциплінарної демографії) наукових знань про демографічне, здійснити їх синтез як процес створення спеціальної демографічної методології, “прикладної логіки науки” (Гегель) пізнання демореальності, її різних властивостей та станів. Лише прогрес у цій справі відкриє перспективу плідних пошуків ефективних шляхів та засобів бажаного впливу на кризову демореальність.

Цей категоричний висновок робиться на основі усвідомлення тієї обставини, що сучасна криза демореальності виникла та посилюється через те, що характер *минулої* поведінки індивідів у різних сферах життєдіяльності¹² створив

¹¹ “Зараз теорію зрозуміли в сенсі робочої гіпотези, а істиною назвали підтвердження гіпотези” [1, с. 365].

¹² Оскільки є підстави вважати, що негативні за своїми демографічними наслідками зміни відбулися практично в усіх сферах життєдіяльності, остільки сучасну кризу демореальності можна визначити як кризу системно-тотальну, тобто як таку, що характеризує всю демореальність, а не якийсь її аспект, компонент, частину, фрагмент або шар.

сучасну демореальність, появи якої колишні суб'єкти відповідної активності не тільки не прагнули, а й навіть не здогадувалися, що вона взагалі може виникнути. Інакше кажучи, зміни в демореальності, які зараз вважаються негативними і кваліфікуються як прояви ненормального, кризового її стану, безпосередньо викликані “дією” не якихось *об'єктивних* законів (закономірностей) такого розвитку життєдіяльності, в процесі якого виникла та здійснилася об'єктивна необхідність перетворення нормальної, не кризової демореальності в ненормальну, кризову. Криза демореальності є негативним у демографічному плані наслідком—результатом минулої життєдіяльності людей, поведінка кожного з яких була певною мірою свідомою та раціональною. Тому і виникає проблема, без вирішення якої неможливо виробити більш-менш обгрунтовану та ефективну стратегію посилення демополітичної активності держави.

Справді, якщо погодитися з думкою деяких теоретиків демографії про те, що сучасний “демографічний перехід” загалом викликаний заміною традиційної, примітивної, доіндустріальної, “іраціональної репродуктивної поведінки індивідів у традиційних аграрних суспільствах” суттєво іншою поведінкою — нетрадиційною, раціональною [5, с. 115–116; 12, с. 109–110; 4, с. 81–82], то виникає питання, яким чином сучасну, начебто вже *раціональну*, “демографічну” (перш за все “репродуктивну”, тобто дітородну) поведінку *індивідів*, зробити раціональною з точки зору необхідності виходу з кризи демореальності за допомогою формування (якщо це взагалі можливо) “раціонально-некризового” *історичного типу* “поведінки” людності та відповідної демореальності (в тому числі “сучасного або раціонального типу відтворення населення”) [5, с. 473–474; 12, с. 526].

Знаходження переконливої відповіді на це питання актуальне як в теоретичному, так і практичному (демополітичному) плані тому, що автори опрацьованих мною текстів про “демографічні переходи”, “демографічні революції” та “демографічні кризи” в тлумаченні змісту цих історичних подій не виходять за межі емпірично-статистичного розгляду їх маніфестацій у вигляді змін в природному русі—оновленні людності (населення). Але якщо “нормальний”, не кризовий стан предмета їх вивчення начебто характеризується створенням механізму “демографічного гомеостазу” як причини “устремління” відповідної “демографічної системи” до “демографічної рівноваги” (“збалансованості народжуваності та смертності”) [2, с. 15–19, 62, 73; 5, с. 473; 12, с. 58], “демографічної стабілізації”, то постає питання, чому вже відомі приклади фактичного завершення “демографічного переходу” та встановлення сучасного, “раціонального” історичного типу відтворення населення не супроводжується появою у відповідній “демографічної системи” помітного потягу до стану хоча б відносної демографічної рівноваги та демографічної стабілізації.

Оскільки лише більш-менш обгрунтовані відповіді на ці питання утворюють основу розробки стратегії демографічної політики (політики впливу на демореальність), остільки ця обставина є ще одним аргументом на користь висновку, що пануюче розуміння об'єкта демографії не дає можливості розробити таку стратегію цієї політики, з втіленням заходів якої можна істотно вплинути на

кризу демореальності, пов'язати з її здійсненням реалістичні сподівання на завершення переходу до якогось сталого та бажаного історичного типу демореальності. Зведення об'єкта демографії до предмета демографічної статистики – природного руху (природного оновлення) “людської популяції”, тобто демостатистичної абстракції, не дозволяє усвідомити реальний зміст навіть основних наукових проблем активізації демополітичної активності в умовах демографічної кризи (кризи демореальності). Саме ця обставина заважає визначити, на що конкретно має бути спрямована ця активність, що утворює її об'єкт та емпіричні предмети, тобто те, на бажані зміни чого (досягнення певної мети) за допомогою здійснення відповідних заходів демополітичного характеру можна сподіватись.

Усвідомлення об'єкта та мети реалістичної демополітики дуже актуальне тому, що нині переважна більшість зацікавлених у посиленні демополітичної активності представників державних та громадських інституцій у своїх міркуваннях стосовно вирішення цієї надзвичайно складної і в методологічному, і в практичному плані проблеми мають неконструктивне уявлення про її загальний характер, суть та складність. Адже якщо вважати, що об'єктом демографічної політики є “населення країни в цілому або окремих регіонів, соціально-демографічні групи, когорта населення, родини певних типів або стадій життєвого циклу” [12, с. 101], то виникає питання, чим ця політика відрізняється від славнозвісної “політики народонаселення” – “спрямованості соціально-економічної політики, мета якої полягає в тому, щоб вплинути на розвиток народонаселення” [5, с. 332; 12, с. 329; 4, с. 216]. Не можна ігнорувати той факт, що розвиток населення є також розвитком його відтворення як процесу *збереження* досягнутих успіхів цього розвитку, як процесу підвищення якості людей–суб'єктів “демографічної” поведінки, в тому числі прогресом їх “демографічної” свідомості. Тому вказівки на те, що “демографічна політика” є частиною “загальносоціальної політики”, “спрямованістю соціально-економічної політики, мета якої полягає в тому, щоб впливати на розвиток населення” [4, с. 74, 216. *Підкреслено мною – В. П.*], не пояснюють, чим конкретно “демографічна політика” відрізняється від “політики народонаселення” та “загальносоціальної політики”, від якої залежить “розвиток населення”.

Ця невизначеність існує тому (нагадаю про це ще раз), що *в демографії панують хибні уявлення про об'єкт (об'єкти) наукового демографічного інтересу*. Тому варто хоча б дуже стисло обґрунтувати цей відповідальний висновок, принаймні, навести певні аргументи на його користь. Почну з того, що нагадаю банальну логіко-методологічну істину, а саме констатацію, що науковий термін “*об'єкт*” позначає певну частину буття–світу, яка протистоїть людині як суб'єкту пізнання та діяльності [23, с. 438–439]. Тільки ігнорування цієї істини дозволяє ототожнювати різні предмети (“ідеальні об'єкти”) науки з її дійсним об'єктом (“реальним об'єктом” [9, с. 313–314]), наприклад, тлумачити *поняття* населення та його оновлення (“відтворення”) як *об'єкти* демографії [5, с. 119; 12, с. 114; 15, с. 20; 11, с. 21]. Тому, лише забуваючи про

те, що в сучасній демографії вивчається не реально-конкретне населення й не реально-конкретне його оновлення, а їх демографічні абстракції – “людська популяція”¹³ та її “природний рух”, можна наївно-впевнено міркувати про демографію як “науку про закономірності відтворення населення в суспільно-історичній обумовленості цього процесу” [5, с. 118; 12, с. 113; 15, с. 6, 19, 122].

Усвідомлення того, що *реально-конкретна людність (вселюдність)–населення (народонаселення) та її “рух” (самовідтворення) є об’єктом всієї науки про людей та їх життєдіяльність*, і що наукова (не адаптована до “хатнього” вжитку) демографія існує у вигляді лише складової всього наукового знання та пізнання, дає змогу зробити кілька висновків методологічного характеру:

по-перше, не погодитися з поширеною серед демостатистиків думкою про те, що демографія “має своїм об’єктом певну галузь дійсності, яку не вивчає ніяка інша наука” – “відтворення населення в цілому” [5, с. 118; 12, с. 114], а також з їх претензією на монополію у справі розробки концепцій, програм та стратегій активізації демополітичної активності державних та громадських інституцій;

по-друге, стверджувати, що науковий простір, в якому можуть досить глибоко та продуктивно осмислюватися проблеми демореальності, у тому числі кризової, має бути “вільною науковою зоною”, широким простором обміну науковими досягненнями, співпраці та кооперації гностичних зусиль дослідників багатьох галузей сучасної науки, оскільки лише в такому просторі осмислення проблем демореальності як проблем по суті міждисциплінарних може реально виявити емерджентний ефект взаємодії наукової спеціалізації з науковою кооперацією;

по-третє, дає можливість зрозуміти, що об’єкт демографії та всієї науки про людину та її життєдіяльність є і об’єктом “демографічної політики” (демополітики), тому активізація демополітичних зусиль державних та громадських інституцій, включаючи протидію кризі демореальності, може принести бажаний та досить помітний демографічний ефект лише в тому разі, якщо її основним інструментом–методом стане “демографізація” [21, с. 40–41] всієї політичної активності в країні, де і коли буде створена ситуація, за якої розробники концепцій, стратегій та тактик усіх без винятку начебто “недемографічних” видів політик не будуть забувати про явні та неявні, прямі та опосередковані, негайні та віддалені, але неминучі впливи поточного посилення політичної активності в державі на її сучасну демореальність;

по-четверте, дозволяє зробити висновок про те, що сучасні демографи мають сконцентрувати увагу на дослідженні змін в будові та структурі сумісно-сукупної активності–життєдіяльності людності на загальний характер поведінки індивідів різного соціального статусу, які негативно впливають на демореальність, оскільки без вивчення результатів цих досліджень неможливо зафіксувати та оцінити демографічну ефективність різних історичних форм

¹³ “...В демографії населення розглядається як людська популяція...” [2, с. 7; 5, с.119; 12, с. 114].

та інститутів організації життєдіяльності людей та вирішити, які з них мають бути усунені за допомогою здійснення відповідної стратегії демографічно орієнтованої соціальної політики; а досягнення в цій царині науки та практики будуть переконливо свідчити про становлення дійсно нової, посткласичної демографії.

Джерела

1. *Аренд Ханна*. Vita activa, или О деятельной жизни. – СПб.: Алатай, 2000. – 437 с.
2. *Вишневский А. Г.* Воспроизводство населения и общества. История, современность, взгляд в будущее. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 287 с.
3. *Горелик В. П.* Некоторые соображения об исследовании генеративного поведения семьи // Демографические тетради. Вып. 4–5. – К.: Изд. ИЭ АН УССР, 1972. – С. 72–95.
4. *Демографический* понятийный словарь. – М.: ЦСП, 2003. – 352 с.
5. *Демографический* энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 608 с.
6. *Демографічна* криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – 560 с.
7. *Кант Іммануїл*. Критика чистого розуму. – К.: Юніверс, 2000. – 501 с.
8. *Капица С. П.* Общая теория роста человечества. – М.: Наука, 1999. – 190 с.
9. *Краткая* философская энциклопедия. – М.: Издательская группа “Прогресс” – “Энциклопедия”, 1994. – 575 с.
10. *Майр Георг*. Закономерность в общественной жизни. Теория статистического метода. Статистика народонаселения. Нравственная статистика. – М.: Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1899. – 482 с.
11. *Медков В. М.* Демография. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 576 с.
12. *Народонаселение*. Энциклопедический словарь. – М.: БРЭ. 1994. – 640 с.
13. *Піскунов В.* Прологомени до розуміння демологічного методу (спеціальної демографічної методології // Демографічні дослідження. Вип. 23. – К.: Вид. ІЕ НАНУ, 2001. – С. 109–161.
14. *Поппер Карл*. Объективное знание. Эволюционный подход. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
15. *Прибиткова І. М.* Основы демографії. – К.: АртЕК, 1995. – 256 с.
16. *Птуха М. В.* Вибрані праці. – К.: Наук. думка, 1971. – 411 с.
17. *Современный* философский словарь. – Москва–Бишкек–Екатеринбург: Одиссей, 1966. – 608 с.
18. *Староверов О. В.* Модели движения населения. – М.: Наука, 1979. – 342 с.
19. *Статистический* словарь. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 623 с.
20. *Стеценко С. Г.* Демографічна статистика з основами демографії. – К.: Вища школа, 2005. – 415 с.
21. *Стешенко В., Піскунов В.* До питання про концепцію національної демополітики в Україні // Демографічні дослідження. Вип. 18. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1996. – С. 41).
22. *Сысенко В. А.* О демографическом поведении и демографической установке

- // Марксистско-ленинская теория народонаселения. – М.: Мысль, 1971. С. 344–351.
23. *Філософський* енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2003. – 742 с.
24. *Хайдеггер Мартин*. Время и бытие. Статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – 250 с.
25. *Хоменко А. П.* Семья и воспроизводство населения. Избранные произведения. – М.: Статистика, 1980. – 223 с.
26. *Шюц Альфред*. Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 1056 с.
27. *Энциклопедический* словарь медицинских терминов. Т. I. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. – 464 с.

Аннотация. Статья посвящена некоторым составляющим специальной демографической методологии, использование которой позволяет выйти за предметно-дисциплинарные пределы демографической статистики, в том числе в изучении кризисного состояния демореальности. Исходным пунктом движения к пониманию демографии как науки, не тождественной демографической статистике, является осознание того обстоятельства, что при целостно-системном подходе к воспроизводству населения субстрат этой системы образует демографическое содержание жизнедеятельности индивидов, которая эмпирически изучается в виде их совместно-совокупного “демографического поведения”.

Abstract. The article deals with elucidation of some components of the special demographic methodology, which allows to overstep the subject limits of demographic statistics including in studies of demoreality crisis state. The initial point of movement to understanding of demography as science, which is unidentical with demographic statistics, is realization of circumstance, that under system approach to population reproduction substance of such system makes demographic content of individual's vital activity, which empirical is being studied as their aggregate “demographic behavior”.

Стаття надійшла до редакції журналу 12.04.2007 р.